פרק שביעי

חשיבות התחרות ככלי לאיזון בין אינטרס הצרכן לזה של המוכר

א. הקדמה

במשפט המדינה, וכן במשפט הבינלאומי, נחשבת התחרות החופשית ככלי להגנת אינטרס הצרכן. בארץ אנו מוצאים ביטוי לכך במספר פסקי דין של בית המשפט העליון[1]. השופט שמגר כותב בפסק דין העוסק בדרישה לקבל רשיון ייבוא:

"במקרה שלפנינו סגרו בפני העותרת לחלוטין את הדלת לקבלת רשיון ייבוא... בכך גם פגעו באינטרס של הצרכן, כי זה האחרון הוא הנהנה העיקרי מן התחרות החופשית היכולה להביא להטבת תנאי מכירה ולהוזלת המחיר. חופש התחרות הוא אינטרס מובהק של הציבור, ומכאן ההגנה שהמשפט שלנו פורש עליו"[2].

כך קובע גם השופט לוין:

"תחרות חופשית עשויה להביא להורדת מחירים, לשיפור איכותו של המוצר ולשיפור השרות הניתן אגב מכירתו"[3].

בבג"ץ נוסף קובע השופט לוין:

"תחרות בריאה וחופשית בין יצרנים מבטיחה לצרכנים את המוצר בעל האיכות הטובה ביותר במחיר הסביר ביותר, המשקף בצורה המדויקת ביותר את הביקוש שלו...

התארגנות חברות לקרטל או למונופול נותנת להם כוח כלכלי רב ושוללת את היתרון שצומח לו לצרכן מתחרות חופשית, שכן הכוח יכול להיות מנוצל לרעה לקביעת מחירים כרצונם של הנהנים מההסדר, להימנעות מנקיטת אמצעים להתייעלות ולקידום, ולאי הקפדה על איכותו של המוצר"[4].

---

1. ראה סיני דויטש, דיני הגנת הצרכן, עמודים 503-500.
2. בג"ץ 344/89 - סחר בין לאומי בע"מ נגד שר התעשיה והמסחר, עמוד 470.
3. רע"א 2512/89.
4. בג"ץ 588/84.

הפסיקה העקבית להגנת הצרכן היא במידה רבה חד צדדית. כאשר אנו קובעים שמרכיב התחרות החופשית הוא **לטובת הצרכנים**, משמעות הדבר היא, שהוא עלול לפעול **לרעת המוכרים, או היצרנים**. אין ספק, כי תחרות חופשית עשויה להוזיל את מחיר המוצר והדבר משתלם לצרכן, אך פעמים שהיצרן לא רק ירוויח פחות, אלא אף עלול למצוא עצמו נפסד. חד-צדדיות זו באה לידי ביטוי גם בניסוחו של השופט לוין: "חופש התחרות הוא אינטרס מובהק של **הציבור**". זהו ניסוח המגדיר את "הציבור", שהמשפט פורש את הגנתו עליו, כציבור הצרכנים. אין עניין למשפט לפרוש את הגנתו על היצרנים והסוחרים.

דוגמא שבה באה תפיסה חד צדדית זו לידי ביטוי מעשי היא פתיחת שוק הדלק לתחרות חופשית. במשך כ- 45 שנה נהגה מדינת ישראל לפצות חלק מנכי צה"ל על ידי מתן זיכיון לפתיחת תחנת דלק. בצורה זו יכול היה הנכה לשקם עצמו כלכלית, ללא שיהווה נטל על הציבור. משנפתח שוק הדלק לתחרות חופשית באה רווחת הצרכנים על חשבון בעלי תחנות הדלק ושוב אין באפשרותם להתפרנס כפי שהיה בטרם עידן התחרות החופשית. האם ניתן להגדיר את התחרות החופשית בשוק הדלק כאינטרס של **הציבור** שעל המשפט להגן עליו?

משפט התורה רואה גם את המוכרים כחלק בלתי נפרד מן הציבור. כך למשל נפסק בהלכות תעניות[5]:

> "אלו הן הצרות **של צבור** שמתענין ומתריעין עליהם, על הצרת שונאי ישראל לישראל, ועל החרב, ועל הדבר... **ועל המזונות**, ועל המטר.
> על המזונות כיצד, **הרי שהוזלו דברים של סחורה** שרוב חיי אנשי אותה העיר מהן, כגון כלי פשתן בבבל ויין ושמן בארץ ישראל, ונתמעט המשא והמתן, **עד שיצטרך התגר למכור שוה עשרה בששה** ואחר כך ימצא לוקח, **הרי זו צרת צבור ומתריעין עליה** וזועקין עליה בשבת".

תפיסת התחרות החופשית כערך עליון באה מתוך ראייה צרה, שאינה עומדת על מכלול הגורמים שראוי להתחשב בהם. לדוגמא, בתחום מצרכי היסוד יש עניין בתחרות חופשית, אפילו יבוא הדבר על חשבון הסיטונאים, שכן די בכך שלחלק קטן מן האוכלוסייה יחסרו מצרכים אלו בכדי שהללו יסבלו חרפת רעב. כך ניתן להבין את המשנה במסכת בבא מציעא[6]:

> "ולא יפחות את השער (למכור בזול, מפני שמרגיל לבא אצלו ומקפח מזונות חבירו), **וחכמים אומרים: זכור לטוב" (שמתוך כך אוצרי פירות מוכרין בזול – רש"י)**.

---

5. רמב"ם הלכות תעניות פרק ב, הלכות א, יד; ובניסוח דומה בשולחן ערוך אורח חיים סימן תקעו סעיף י.
6. ס, א.

במקרה זה אין אנו מתחשבים באינטרס של אוצרי הפירות, שכן יש לנו עניין שהאוכל יהיה מצוי ביד כל אחד. לעומת זאת, כאשר מדובר במצרך שהוא בבחינת מותרות וניתן לחיות בלעדיו, ראוי לדאוג לאיזון בין האינטרסים של הצרכנים לבין אלו של המוכרים.

בשו״ת מהריא״ז ענזיל[7] נשאל בעניין דין ודברים שבין אנשי קהילת בורשטין ובין ר׳ נחום, מחזיק החכירה בכפר קראפאטיק. תשלומי המסים והחכירה באותו כפר היו נמוכים יחסית, ולכן ר׳ נחום, ששילם מסים נמוכים מאשר מוזגי העיר, מסוגל היה למכור יין שרף בזול יותר, והוא מכר את היין שרף גם לאנשי העיר בורשטין. אלו מצידם העדיפו לבוא אליו ולקנות בזול, במקום לקנות בעירם. הגיעו הדברים לידי כך, שמוזגי העיר לא היו מסוגלים לעמוד בתחרות. נוסף לכך, אותו ר׳ נחום היה איש אמיד ומסוגל היה לקנות מלאי גדול במחיר סיטונאי, ואחר כך להסתפק במתח רווחים נמוך. מוזגי העיר לעומת זאת, שלמו דמי חכירה ומסים גבוהים יותר, וקנו כמויות קטנות יחסית. התוצאה הייתה, שהם לא היו מסוגלים להתחרות במחירים שבהם מכר ר׳ נחום.

המוזגים ניסו להגיע עמו להסכם, שלכל הפחות, כאשר הוא מוכר לאנשי עירם, ימכור באותו מחיר שבו הם מוכרים, כדי שהתחרות תהיה הוגנת, אך הוא טען שאינו מוכן, ״בשלי אני עושה ומי יאמר לי מה תעשה בקרב ביתי״.

בקרב אנשי העיר עלה הרעיון לחכור את מונופול המזיגה באותו כפר שחכר ר׳ נחום, כך שיחדל להסיג את גבולם של מוזגי העיר, אך לא העיזו לעשות כך מחמת חרם הראשונים כנגד הסגת גבול בחכירות.

בסופו של דבר, כאשר שר העיר ראה שהמוזגים שוב אינם מעונינים לחכור את הזכות למכור יי״ש, מאחר שאינם מסוגלים להתחרות בר׳ נחום, הגיע עימם לסיכום, שר׳ נחום לא יורשה למכור יי״ש בעירם.

כשראה ר׳ נחום שהגיעו להסכם זה, תבע אותם על כך שנכנסו לגבולו, שכן זכותו למכור לכל מי שירצה. על כך שהוא מוזיל הרי אמרו חכמים ״זכור לטוב״, ובזכותו כולם מוזילים והדבר משרת את עניינם של הקונים. המוזגים טענו כנגדו, שמאחר שקיפח את פרנסתם לא נותרה בידם ברירה אלא להגיע להסכם עם השר.

בית הדין זיכה את מוזגי העיר, והריא״ז ענזיל מנמק:

״יש ביד בני העיר למחות ביד ר׳ נחום שלא לפחות את המחיר של היי״ש לבני העיר, שכאן לא שייך לומר שיש עניין ציבורי בהוזלת המחיר:

---

7. חלק חושן משפט סימן סט.

ראשית, זה נאמר דווקא בדברים נחוצים למזון – לחם ובשר ופירות, אבל לא יי״ש, שאינו מוגדר כמזון בסיסי.

שנית, המעיין בפרוש רש״י שם יראה, ש״רווח תרעא״ אין הפירוש שעל ידי זה שפוחת את השער גם שאר המוכרים בעל כרחם יפחתו את השער וירוויחו הקונים, שמטעם זה לא היה ראוי לברכה, **דמאי חזית דדמא דקונים סומק טפי מדמא דמוכרים, אדרבה המוכרים הם חנוונים שכל חייהם תלויים להם בזה הרווח, מה שאין כן הקונים,** אם כל אחד יוציא פרוטה יותר אין חייו תלויים בו. אמנם רש״י נשמר מפירוש משובש זה ופירש **שאוצרי פירות** יראו שהוזל השער וימכרו גם הם בזול, וכוונתו שלא יגיע על ידי זה שום הפסד לחנוונים המוכרים, שגם הם יקנו בזול מאוצרי פירות. על אוצרי הפירות עצמם אין לנו לחוש, שהרי רשעים הם, כפי שפסק המחבר בשולחן ערוך[8]: ״כל המפקיע שערים, או שאצר פירות בארץ ישראל או במקום שרובו ישראל, **הרי זה כמלוה ברבית** ועליהם נאמר ׳שבור זרוע רשע׳״.

במקרה הנדון בשאלה, המוזגים אינם רשעים אלא מתפרנסים מן המזיגה. אין אפוא שום עניין שהשער יוזל, אלא להפך, שהמוזגים יתפרנסו.

משפט התורה, אם כן, אינו רואה בהוזלת המצרך ערך כשלעצמו, אלא אם כן המחיר שנקבע על ידי המוכר הוא מחיר מלאכותי, שאכן נקבע מתוך מצב של מונופול, קרטל וכדומה. לפיכך, יש לשקול בכל מצב האם המחיר שבו נמכר מוצר מסוים הוא ביטוי למצב של איזון בין האינטרסים המנוגדים, או שמא הוא ביטוי להתגברות אינטרסים של צד אחד, ואם כך, מותר יהיה לצד השני לפעול לשינוי המחיר.

ב. תחרות עסקית לטובת הצרכן

מחלוקת ראשונים בשאלה, האם טובת הלקוחות מכשירה את התחרות העסקית

הרמב״ם בהלכות שכנים[9] פסק:

> ״הסוחרים שמביאין סחורתם למכור בתוך העיירות בני העיר מעכבין עליהם,
>
> ואם מכרו ביום השוק בלבד אין מונעין אותם, והוא שימכרו בשוק אבל לא יחזרו על הפתחים אפילו ביום השוק״.

---

8. חושן משפט סימן רלא סעיף כה; רמב״ם הלכות מכירה פרק יד הלכה ו; מקור הדברים במסכת בבא בתרא צ, ב.
9. פרק ו הלכה י.

המקורות לפסיקה זו הם שני מקרים שהובאו בסוגיית בן המבוי[10].

הר״י מיגש בחידושיו למסכת בבא בתרא[11] מעיר שתי הערות:

א. גם כאשר אין לסוחרי העיר להציע סחורה כלשהי, הם רשאים לעכב על הבאים מעיר אחרת שלא ימכרו סחורה בעירם[12].

ב. אם יש הפסד לקונים כתוצאה מן העיכוב על בני עיר אחרת, כגון שהסוחרים הבאים מן החוץ מוכרים במחיר זול יותר מסוחרי העיר, לא ניתן לעכב עליהם ולהעדיף את המקומיים. **לתקן תקנה לטובת המוכרים בדבר שהוא לרעת הלוקחים**, אם הם ישראלים, **אין לנו רשות**.

כך גם באשר לדברי רב הונא בריה דרב יהושע שפסק, שבן העיר רשאי לעכב על בני עיר אחרת מלפתוח חנות בצד חנותו. גם דין זה מוגבל למצב שבו אין העיכוב גורם הפסד לקונים. כאשר יש הפסד לקונים מפני שהשני מוכר בזול יותר, אין בן העיר רשאי לעכב על בן עיר אחרת.

חולק עליו **הרמב״ן** בחידושיו[13] בשתי הנקודות גם יחד:

א. אם מדובר בסוג סחורה או בטיב של סחורה שאינה קיימת בעיר, רשאים סוחרים מעיר אחרת למכור אותה בעיר זו, שלא כדברי הר״י מיגש, שכן זה נהנה וזה אינו חסר[14].

ב. אם יש לבני העיר סחורה כזו, אלא שהבאים מחוץ לעיר רוצים למכור אותה בזול יותר, יכולים בני העיר לעכב בעדם; גם זה שלא כדברי הר״י מיגש.

לדעת הר״י מיגש, אם כך, תקנת הקונים מכשירה את התחרות העסקית מצד הבאים מחוץ לעיר. לדעת הרמב״ן, אין תקנת הלקוחות מכשירה את התחרות העסקית, אלא שכאשר מדובר בסחורה שאין לסוחרי העיר, אין העיר משועבדת לסוחרים לעניין מכירתה באותה העיר. לכן רשאים סוחרים מעיר אחרת למכור אותה באותה העיר, ואין בכך משום יורד לאומנות חברו.

---

10. בבא בתרא כב, א.
11. שם.
12. שאם לא כן מדוע על רב נחמן בר יצחק (בבא בתרא כב, א) לחדש: ״ומודה רב הונא בריה דרב יהושע **ברוכלין המחזירין בעיירות דלא מצי מעכב**, דאמר מר: עזרא תקן להן לישראל שיהו רוכלין מחזירין בעיירות, כדי שיהו תכשיטין מצויין לבנות ישראל״; הרי ממילא תכשיטים אינם נמכרים בעיירות ומותר לרוכלים למכרם אף ללא תקנת עזרא.
13. שם.
14. טעם זה הובא בשו״ת נחלת שבעה (חלקו השני של הספר), סימן ב.

יסוד תקנת חז"ל להעדיף את סוחרי העיר על פני הסוחרים מעיר אחרת

יסוד המחלוקת הוא בשאלה, כיצד יש להבין זכות העיכוב של בן עיר על בני עיר אחרת. מדברי הר"י מיגש[15] עולה, שיש לראות זאת כתקנת חז"ל כדוגמת תקנת טובי העיר. בהתאם לכך, אין כוח לתקן תקנה שיש בה משום הפסד ללקוחות, המהווים את רוב בני העיר[16]. כך הוא כותב:

"מסתבר לנו, שדברים אלו (=התקנות שלא יוכלו אחרים למכור בעיר זו) כולם [נאמרו] במקום שאין הפסד על הלוקחים הוא **שעשו חכמים תקנה** לבני העיר כדי שלא ישהה עסקם ולא תיפסק פרנסתם... **שלעשות תקנה למוכרים במה שיש הפסד על הלוקחים אין לנו רשות.** לכן, כיוון שיש הרווחה ללוקחים, לא כל כמותם של המוכרים שיתקנו לעצמם ויפסידו לאחרים"[17].

לעומתו סבור הרמב"ן, שהזכות לעכב על בני עיר אחרת אינה מכוח תקנת חז"ל, אלא זכות המוקנית לבני העיר מן הדין. אם בני אומנות מנצלים זכותם זו כדי להפקיע מחירים באופן הפוגע בבני העיר, צריכה הרשות הממונה על העיר – טובי העיר בשם כלל בני העיר – להגיב על כך. אלו סמכותם רבה מסמכותם של בני האומנות, והם יכולים לכפות עליהם שימכרו במחיר סביר, ואף לאיים עליהם בסנקציות אם לא יעשו כן. כך כותב הרמב"ן בחידושיו למסכת בבא בתרא[18]:

"אלא שמע מינה כיוון דהאי אית ליה פסידא, לאו כל כמיניה דליתי בר מתא אחריתי ויתקן להו ללוקחים ויפסיד למוכרים (=כיוון שזה – המוכר – יש לו הפסד ממסיג הגבול, אין רשאי בן עיר אחרת לתקן ללקוחות תוך שהוא מפסיד את המוכרים). אבל **בני המדינה** רשאין להתנות שימכור בכך וכך ואם לא שיושיבו שם אחר. **ובלבד בשער בינוני שיפה לשניהם".**

---

15. בחידושיו לבבא בתרא כב, א.
16. ראה בשו"ת מים עמוקים (חלק ב סימן נג) שכתב בנוגע להבדל בין תנאי בני העיר לתנאי בני אומנות: "והיותר נראה בדברי הריב"ש שהוא מחלק בין רבים דבני העיר לבין רבים דבני אומנות דאף על גב דרבים נינהו כיחידים דמו. סבת החלוק בין יחיד לרבים הוא דהיחידים כבני אומנות שמתנים תנאי באומנותם והוא תנאי דאיכא פסידא לשאר בני העיר שהם מרובים לאו כל כמיניהו להתנות כנגד בני העיר בלא הסכמת אדם חשוב. אבל בבני העיר המתקנים תקנות אף על פי שמתקנות ההן נמשך איזו פסידא לקצתם לא חיישינן לפסידא דמעוטא כלל. ולא חשיב כלל תנאי דאיכא פסידא לאחריני".
17. תרגום דבריו מארמית.
18. כב, א.

כאשר סחורה מסוימת אינה נמכרת בעיר, אין בני העיר משועבדים למוכרים לקנייתה, ולכן רשאים הם לקנותה מסוחרים הבאים מחוץ לעיר. כך הדין לדעת הרמב"ן גם כאשר הסחורה הבאה מחוץ לעיר משובחת באופן מהותי מזו של סוחרי העיר. אף במקרה זה רשאים בני העיר לטעון כלפי הסוחרים שבעירם, כי אין הם משועבדים להם לקניית סחורה זו מאחר שאין להם כמותה.

הרא"ש[19] והטור[20] פסקו כדעת הר"י מיגש.

הבנת הרמ"א את מחלוקת הראשונים

בפני הרמ"א לא עמדו חידושי הר"י מיגש. את שיטתו של הר"י מיגש למד הרמ"א מדברי הרא"ש, שם הובאו הדברים בקיצור, ולכן הבנתו את דבריו שונה ממה שכתבנו. כאמור, הר"י מיגש פסק שכאשר יש בדבר משום תקנת הלקוחות, אין בני העיר יכולים לעכב על בני עיר אחרת מלמכור בעירם. הסיק מכך הרמ"א בדרכי משה[21] ש"כל שכן אם מוכרים סחורה שאין לבני העיר אותו הסחורה, דאין יכולין לעכב עלייהו, דהרי אפילו אם יש להן אותה סחורה רק שאינה טובה כל כך אינם יכולים למחות (שהרי זה לטובת הצרכנים); כל שכן כשאין להם כלל"[22].

על פי הבנתו, דעת הר"י מיגש היא, שאם לבני העיר אין את אותה סחורה, או אם היא נמכרת ביוקר בעיר זו, אף שלסוחרי אותה עיר יש עניין שלא יקנו אותה, בני העיר בכללן אינם כפופים לסוחרים בכך.

הרמב"ן, להבנת הרמ"א, מודה לר"י מיגש רק במקרה שניתן להגדיר את הסחורה כשונה מזו של בני העיר. אף זאת לא מטעמו של הר"י מיגש – תקנת לוקחים – אלא מפני שהעיר אינה משועבדת לסוחרים בני אותה העיר לעניין מכירת אותה סחורה. בהתאם להבנה זו פסק הרמ"א בשולחן ערוך[23] הן כדברי הר"י מיגש והן כדברי הרמב"ן:

> "יש אומרים, הא דבני העיר יכולין למחות בבני עיר אחרת, היינו דוקא בדליכא פסידא ללקוחות – שמוכרין כשאר בני העיר וגם סחורתם אינה טובה יותר משל בני העיר; אבל אם נותנין יותר בזול, או שהיא יותר טובה,

---

19. בבא בתרא פרק ב סימן יב.
20. חושן משפט סימן קנו.
21. שם.
22. כזכור, הר"י מיגש כתב במפורש להפך, שכוח הקנייה של בני העיר שמור לסוחרי אותה העיר אף אם אינם יכולים להציע סחורה כדוגמת זו הבאה מחוץ לעיר.
23. חושן משפט סימן קנו סעיף ז.

שאז נהנין הלוקחין מהן[24], אין מוכרי הסחורות יכולים למחות (הרא"ש וטור בשם הר"י הלוי), ובלבד שיהיו הלוקחים ישראלים, אבל בשביל עובדי כוכבים הנהנים, לא.

וכשמביאים סחורה אחרת שאין לבני העיר, אף על פי דלא מוזלי במקח ואינה יותר טובה, אינם יכולין למחות" (כדעת הרמב"ן).

פסיקת הרמ"א כפולה:

א. כאשר ללקוחות נגרם הפסד מכך שיקנו מבני עירם, אין הם משועבדים לקנות דווקא מהם, **כדעת הר"י מיגש** להבנתו.

ב. במקרה שאין למוכרים באותה העיר סחורה כזו, אין זה בכלל תקנת בני העיר, ורשאים הלוקחים לקנות סחורה מן הבאים מחוץ לעיר, **כדעת הרמב"ן**.

פסיקת הרמ"א – דרישה לאיזון בין אינטרס המוכרים לזה של הצרכנים

נראה, שהכרעת הרמ"א מבוססת על הצורך באיזון בין האינטרסים המנוגדים, שהוזכר לעיל. עמדנו על כך, שמאחר שהמבוי או העיר משועבדים באופן שווה לכל המוכרים הדרים שם, יכול האחד לטעון כלפי חברו: אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי. ניתן להרחיב עיקרון זה ולהחילו לא רק על המוכרים, אלא על כלל בני העיר. בהתאם לכך, יוכלו הצרכנים לטעון כלפי המוכרים: כשם שזכותכם להרוויח למחייתכם, כך זכותנו לקנות במחיר כזה שנוכל לקנות את כל צרכנו.

עיקרון זה של שמירת האיזון בין המוכרים לבין הצרכנים בא לידי ביטוי בתשובת **המבי"ט**[25], בפירוש הדין המובא בתוספתא, שרשאים בני העיר להסיע על קיצתן ולהתנות על המידות ועל השערים. כך הוא כותב:

"משום שמתקנים על הפועלים ועל המדות והשערים **תקון אמצעי וישר** באופן שישנו רווח לפועלים כמו לבעלי בתים, **ולמוכרים כמו לקונים**, כשרואים שהפועלים רוצים להעלות על שכרם יותר מן הראוי וכן כשמקטינים המדות או מעלים השערים. ואף על גב שממילא אפשר שיבוא הפסד לפועלים או לבעלי חנויות, **לא חשיב פסידא מה שאינם מרויחים יותר מדאי כיון שנעשה בצדק** ויכולים גם כן להכריח את מוכרי הפירות

24. זהו טעמו של הר"י מיגש. אף הרמב"ן מודה לו בסחורה משובחת יותר, אך כאמור לא מפני תקנת הלוקחים, אלא מפני שאין הלוקחים משועבדים לקניין סחורה זו מסוחרי עירם.
25. שו"ת מבי"ט חלק א סימן רלז ד"ה עוד כתב.

שימכרו הפירות שיש להם עתה למכור, על המדות והשערים שתקנו בני העיר...

ועל מה שהניח (השואל) בצריך עיון: מדוע יתנו רשות **לבני אומנות** אחד לתקן תקנה במקום שאין אדם חשוב, כי יש לחוש שיעשו תקנה לתועלתם ויזיקו לבני העיר, יש לומר, **דכיון שהתקנה היא על עצמם ואינם יכולים להכריח את אחרים, אם ימשך היזק לבני העיר גם הם יתקנו שלא יקנו מהם או יעמידו ויביאו להם אומנים אחרים**".

הרמ"א[26] נשאל:

"בני עיר אחת שנשאו ונתנו זה כמה שנים בעיר אחרת באשר היא שייכא לבית דין שלהם והיא שייכא לפרוורא דידה, ולא מיחו בני העיר בהן משום "קדירא דבי שותפי"[27]. ואף כי לפעמים גברה ידן של הנושאים והנותנים שלא מיחו בהן, אבל כל פעם צווחו בני העיר על הנושאים ונותנין במקומן בלי רשותן ולית דאשגח בהו. ולבסוף נתגלגל הדבר עד שתקפה ידן של בני העיר, והכריחו הנושאים והנותנין לדין... ועמדו **ראשי וטובי העיר** ותקנו, שלא ליתן עוד לבני עיר אחרת לישא וליתן בעירם. וגזרו על בני עירם בגזירת הקהל לבלתי השתתף עוד עם בני העיר אחרת. ועל זו מתרעמים בני עיר אחרת... שבגזירותיכם אתם מזיקים לרבים מבני עירכם שחפצים בנו מאחר שאנו מוזלים סחורותינו גבייהו, ואף שמקצת בני העיר רוצים להשתתף עמנו".

הרמ"א משיב על שאלה זו:

"ואף על פי שהרב רבי יהוסף הלוי כתב, דהני מילי (דיכולין למחות) שאינו מוזיל ללוקחים, אבל אם מוזיל ללוקחים אינן יכולין למחות בידן ולהזיק [בכך] ללוקחין, כמו שכתבו שם הרא"ש[28] ונמוקי יוסף[29] והמרדכי[30], ושאר פוסקים בשמו, מכל מקום הרי המרדכי כתב דאין דבריו נראין, וכן כתב הרמב"ן דאין דבריו נראין, **וכן כתב נמוקי יוסף דאין דבריו נראין, אם לא שהמביאים נותנים בזול גדול שהוא פסידא גדולה ללוקחים.** ואם כן, אפשר לומר, דאף הרא"ש והטור דלא חלקו אדברי רבנו יוסף וכתבו דבריו

---

26. שו"ת הרמ"א סימן עג.
27. בבא בתרא כד, ב: "קידרא דבי שותפי לא חמימי ולא קרירי" – קדרת השותפים אינה חמה ואינה קרה. ביטוי זה הוא משל לבני העיר הסומכים זה על זה ומתוך כך אין מי שתובע את מי שמזיק את כלל בני העיר.
28. בבא בתרא פרק ב סימן יב.
29. בבא בתרא דף יא, א מדפי הרי"ף.
30. בבא בתרא סימן תקיג.

סתמא, לא מיירו אלא בכרגא[31] שמוזילין בזול גדול. אבל בכמו נדון דידן, שאין הזול גדול רק שמזילין השער, כולי עלמא מודו דיכולין למחות״.

מדברי הרמ״א הללו נראה, כי דעתו היא כדעת הנמוקי יוסף. הנמוקי יוסף כתב בהקשר למחלוקת הראשונים בין הר״י מיגש לבין הרמב״ן כך:

״ונראה דעת הרב (=הר״י מיגש) ב(מקרה שהללו מוכרים ב)זול גדול, אבל (אם באים) להוזיל מעט יותר ממוכרי העיר ודאי יכולים (בני העיר הזו) לעכב, דאם לא כן לעולם לא יוכלו לעכב, שאי אפשר שכשיש שם הרבה מבני אומנות שלא יוזל השער. ובשביל דבר מועט כזה לאו כל כמיניה לבן עיר אחרת שיפסיד לזה ויתקן לזה, שאם ירצו בני העיר שיוזילו להם (מוכרי עירם), או יתנו על השערים, או יושיבו אחר מעירן (למכור). כן נראה דעת הרמב״ן״[32].

אילו היינו מקבלים את דעת הר״י מיגש, טוען הנמוקי יוסף, היה בכך פתח להסגת גבול תוך כדי הטבות סמליות ללקוחות. מי שירצה להסיג את גבולו של חברו ״בהיתר״, יוכל להשביח במקצת את הממכר, או להוזיל במקצת את המחיר, ובכך להכשיר את הסגת הגבול.

כאמור, הרמ״א בתשובה פסק כדברי הנמוקי יוסף, וכך יש לפרש גם את פסיקתו בשולחן ערוך. מה ההיגיון העומד ביסודה של פסיקה זו?

החתם סופר[33] מסביר את העדיפות שיש לבני העיר בעירם, בכך שבני העיר כביכול שכרו את כל הזכויות על אפשרויות הפרנסה בעיר. מאחר שזכויות אלו משועבדות להם, אין אחר רשאי להשתמש בהם, כשם שאין אדם רשאי להשתמש בבית שנשכר על ידי אחר. ניתן להסביר את פסיקת הרמ״א, לפיה דווקא הוזלת מחירים **משמעותית** מכשירה את התחרות העסקית מצד סוחרים זרים, על פי דברי החתם סופר הללו. על אף זכות הקדימה שיש לבני העיר על פני בני עיר אחרת, כאשר הסוחרים הזרים מוזילים מחירים לטובת הלקוחות **הם**

---

31. נראה שבמקום ״בכרגא״ (שפירושו מס) צריך לומר ״בכהאי גוונא״.
32. דבריו נאמרים לאור קושיית הרמב״ן על דברי הר״י מיגש: אם לבני עיר אחרת מותר למכור במחיר זול יותר, לעולם לא יוכלו בני העיר לעכב עליהם, שכן מעצם העובדה שמספר המוכרים מתרבה, היחס בין הביקוש להיצע גורם לירידת המחיר. הנמוקי יוסף מניח כי הר״י מיגש מסכים שאם ההוזלה נובעת מריבוי מספר המוכרים בלבד, אין היתר לבני עיר אחרת להסיג את גבולם של בני העיר. דבריו נאמרו במקרה של הוזלה שמעבר לכך.
יש להעיר כי הבית יוסף (חושן משפט סימן קנו) חולק על הנמוקי יוסף וכותב שמשמעות דברי הרמב״ן היא שאף בהוזלה שאינה נובעת רק מריבוי המוכרים אין רשות לבני עיר אחרת להסיג את גבולם של בני העיר. מנגד, לדעת הר״י מיגש מותר לבני עיר אחרת לבוא בגבולם של בני עיר זו אף אם ההוזלה במחיר נגרמת רק כתוצאה מן ההיצע הרב יותר.
33. שו״ת חתם סופר חלק חושן משפט סימן עט.

קונים את זכותם בעיר מכוח הלקוחות. אמנם כדי שזכות הלקוחות תהיה מקבילה לזכותם של המוכרים עליה להיות מוגדרת כחיותם של הלקוחות. לכן יש לסייג את זכותם של הלקוחות למקרה שבו הסוחרים הזרים מוכרים ב"זול גדול", ההופך להיות משמעותי לעניין חיותם של הלקוחות. בהתאם לכך, תקנות הלקוחות הופכת את התחרות העסקית מצד גורמים חיצוניים למותרת דווקא כאשר פער המחירים גדול במידה כזו שלא ניתן שוב להגדיר את המחיר שבו מוכרים סוחרי העיר כאיזון בין האינטרסים המנוגדים של כלל בני העיר.

מתי נחשבת ההוזלה כתקנת הצרכנים

בעל הפנים מאירות בתשובה[34] כותב:

> "נשאלתי ממחזיקי ארנדרש שהחזיקו שני כפרים בתוך תחום אחד כל אחד משר אחד, ורוצה אחד למכור משקה יי"ש ושכר בזול יותר ממה שנקבע השער במדינה, והשני מוחה בידו באמרו, כי הוא גורם לו היזק, שעל ידי זה מרגיל לבוא אצלו אנשי הכפר שלו לשתות שם ועל ידי זה בא לו הפסד.
>
> תשובה ...אפילו בעיר ובשכונות ישראל שהלוקחים נהנים, אפילו הכי יכולים שאר מוכרי שכר ויי"ש לעכב על זה".

המקור לדבריו הוא הסוגיה בפרק הזהב[35] שהובאה לעיל. לדעת רבי יהודה, לא יפחות את השער, וחכמים אומרים: זכור לטוב. בסוגיית הגמרא נשאלה השאלה, מהו טעמם של חכמים, ומשיבה הגמרא: מפני שהוא מרווח את השער. רש"י פירש, שאוצרי פירות יראו שהוזלו הפירות וימכרו בזול. אם נניח שבאופן גורף אנו נוטים לטובת הצרכנים, אין מקום לשאלת הגמרא, שכן טעמם של חכמים פשוט – ההוזלה היא לטובת הלוקחים, וזו עדיפה על פני טובת המוכרים. בהכרח אין התחשבות בטובת הלוקחים כאשר טובה זו גורמת הפסד למוכרים. לכן, דווקא כאשר השער עדיין בשלב שבו הוא משתנה על פי הביקוש וההיצע, וכאשר אחד מן המוכרים יוזיל את סחורתו יגרור הדבר את השער כלפי מטה, הדבר אינו מוגדר הפסד למוכרים. אולם כאשר השער כבר נקבע, כל מכירה במחיר נמוך מן השער נתפסת כהפסד, ובמקרה כזה נאסר על אחד מן הסוחרים לגרום הפסד לחבריו. בהתאם לכך, ממשיך בעל הפנים מאירות:

> "**דווקא במכירת פירות ותבואה כשיראו אוצרי פירות שהוזלו יביאו כל פירותיהם למכור לשוק וישתנה השער,** אבל במכירות השכר מכל מקום על ידי זה לא ימכרו בזול התבואה, דהכל יודעים שחוק המדינה שהשכר ביוקר.

---

34. חלק א סימן עח.
35. בבא מציעא ס, א.

> ועוד אפשר לומר, דדווקא בפירות יש לומר שמשתנה השער לפי ריבוי הפירות, וכשיראו אוצרי פירות שהוזלו יוציאו כל פירותיהם וממילא ישתנה השער, אבל בשכר ויי"ש, שהוא חוק המדינה ונימוסיהם להכריז בכמה המדה, וכן אם רואים שראוי למכור בזול מכריזים שימכרו בזול, הוי כדינא דמלכותא ולא משגחינן כלל בטובת הלוקחים".

נראה, כי לדעתו, מצב שבו בעקבות הוזלת חלק מן המוכרים יוזל השער, מהווה **סימן** לכך שהשער שנקבע הוא שער מלאכותי. לאוצרי תבואה יש אפשרות ליצור ביקוש מלאכותי לתבואה ובכך להעלות את מחירה, אולם כאשר ייווכחו כי תבואה הבאה ממקור אחר נמכרת במחיר הראוי, ולתבואה במחיר שבו הם רוצים למכרה אין ביקוש, יאלצו לשחרר את המלאי באופן שהמחיר יבטא את היחס הנכון בין הביקוש להיצע. לכן קובעת המשנה, כי הפוחת מן השער "זכור לטוב".

כאשר על אף הוזלה של חלק מן המוכרים אין השער משתנה, משמעות הדבר היא, כי השער לא נוצר בצורה מלאכותית, והוא משקף מצב אמיתי, של התנאים שבהם קנו הסוחרים את המלאי והתנאים בהם מתאפשר להם למכור אותו. במצב כזה גורמת הוזלת חלק מן המוכרים הפסד לשאר, ולכן הדבר אסור. לעתים אין אנו זקוקים לסימן מורכב זה, לדוגמה, כאשר מדובר במוצר שיש פיקוח מטעם הרשויות על מחירו. במקרה כזה ניתן להניח שהרשויות כבר שקללו את הגורמים השונים, וקבעו מחיר שהוא איזון בין האינטרסים של הקבוצות השונות. לכן, גם כאן מי שירצה להוזיל את מחיר הסחורה מן המחיר הקבוע נתפס כגורם הפסד לחבריו.

לדעת הפנים מאירות, אף הר"י מיגש הסובר, שרשאים בני עיר אחרת למכור בעיר זו במחיר מוזל, עוסק במצב שבו המחיר בעיר זו משקף רווח מופרז למוכרים. כאשר על אף המחיר המוזל שבו מציעים בני עיר אחרת את סחורתם, השער בעיר זו לא ישתנה, סימן הוא כי השער משקף מצב אמיתי של ביקוש והיצע. במקרה כזה גם הר"י מיגש יאסור לבני עיר אחרת למכור כאן, אף על פי שיש בכך רווח לצרכנים.

בשו"ת דברי חיים[36] חולק על תשובת הפנים מאירות. לדעתו, ההיתר שהתירו חכמים לפחות את השער, אינו מותנה בכך שיש רווח ללוקחים. שיטתו תובא בהרחבה להלן, אולם רוב האחרונים חולקים על דעתו ומסכימים לדעת בעל הפנים מאירות[37].

---

36. חלק א חושן משפט סימן יח.
37. ראה פתחי תשובה חושן משפט סימן קנו ס"ק י.